

Parlamentarni život i izbori potkraj 19. i u ranom 20. stoljeću

Branko Ostajmer
(*Đakovo*)

IZBOR NARODNOG ZASTUPNIKA U ĐAKOVU 1884.

UDK 324(497.5 Đakovo)"1884"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: siječanj 2003.

Prilog uvodno opisuje demografsku sliku đakovačkog upravnog kotara i daje pregled političke klime od dolaska Khuena na položaj hrvatskog bana. Slijedi kronološko praćenje izbornog procesa u đakovačkom izbornom kotaru od raspisivanja izbora i agitacije do rezultata. Osobita pozornost posvećena je biografijama izbornih kandidata.

Ključne riječi: Đakovo, Đakovački kotar, Hrvatski sabor, izbori, Neodvisna narodna stranka, Stranka prava, ban Khuen-Héderváry.

Uvod

Godine 1884. imali su se održati izbori za Hrvatski sabor, prvi po dolasku grofa Dragutina Khuen-Héderváryja na bansku dužnost i prvi po reinkorporaciji Vojne krajine u sastav Banske Hrvatske. Novi je ban u Saboru izjavio da je vjeran kralju, državi, narodu i zakonu, a jasno je davao da znanja da bi mogao vladati i bez Sabora, ako ga većina ne bude podupirala.¹ Da bi ipak zadržao privid ustavnosti, Khuen odmah po stupanju na bansku čast započinje pretvarati Narodnu stranku (tzv. vladinovci, unionisti, mađaroni) u svoj poslušni instrument.² Oporbene Neodvisna narodna stranka (tzv. neodvišnjaci, obzoraši) i Stranka prava su krajem 1883. godine povele pregovore o sporazumu, ali do suradnje tada ipak nije došlo.³

¹ Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo* (Zagreb, 2000), 414.; Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, Drugi svezak: 1868.-1918. (Zagreb, 2000), 265-267.

² Mirjana Gross u: *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.* (Zagreb, 1968), 121.

³ Vodstvo Stranke prava tada još nije bilo spremno odbaciti bit Starčevićeva učenja, tj. bezuvjetno inzistiranje na samostalnoj hrvatskoj državi. Nakon toga, na samom početku 1884. godine, Neodvisna narodna stranka sama izlazi s novim programom o proširenju hrvatske autonomije u pravcu trijalizma. Taj je program imao okupiti sve opozicijske elemente a po svojim je načelima prethodnica zajedničkog programa Neodvisne narodne stranke i Stranke prava iz 1894. godine. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 427-430.

Izbori su se imali održati prema *Zakonu ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* od 15. srpnja 1881. godine⁴, koji je vrijedio za područje Banske Hrvatske, te prema izmjenama donijetim 1883. godine, po reinkorporaciji Vojne krajine. Pravo glasa je bilo ograničeno na vrlo uzak sloj stanovništva, pa su mogle glasati samo muške osobe starije od 24 godine koje su plaćale najmanje 15 forinti izravnog poreza, zatim svećenici svih priznatih vjeroispovijesti, osobe s višom naobrazbom, umirovljeni časnici, i, što je naročito bilo važno, službujući, raspoloživi i umirovljeni kraljevski, zemaljski, gradski i općinski činovnici.⁵

Zakon iz 1881. godine je dijelio prostor Banske Hrvatske na 77 izbornih kotara, a ova je podjela dijelom počivala i na načelu da gradovi i veća trgovišta imaju svog zastupnika.⁶ Ti gradovi i trgovišta su tako birali 24 zastupnika, a seoske općine su birale 53 zastupnika.⁷

Đakovo je tada uživalo status trgovišta i također je imalo pravo birati zasebnog zastupnika. Kao upravno središte dobilo je na važnosti 1875. godine, kada je na snagu bio stupio *Zakon o ustroju političke uprave u kr. Hrvatskoj i Slavoniji*.⁸ Među najznačajnije novine koje je donio ovaj zakon ubraja se ustrojavanje dvadeset podžupanija, pri čemu je virovitička županija bila podijeljena na tri podžupanije: virovitičku, osječku i đakovačku.⁹ Ovaj ustroj je opstojao do 1886. godine i do nove reorganizacije političke uprave. U tom razdoblju podžupanije predstavljaju prvostupanjski upravni organ, a Zemaljska vlada drugostupanjski, tj. bile su neposredno podređene Zemaljskoj vladi.¹⁰

Godine 1880. upravni kotar Đakovo imao je 30.796 stanovnika, upravna općina Đakovo 4996, a samo trgovište Đakovo 3755 stanovnika. Prema istom popisu, u kotaru Đakovo je bilo 26.541 (86.18%) rimokatolika, 4 grkokatolika (0.01%), 3615 (11.74%) grčko-istočnih (pravoslavnih), 55 (0.18%) evangelika (augzburške konfesije i reformiranih) i 581 (1.89%) izraelske vjeroispovijesti. Od toga je najviše bilo stanovnika hrvatskoga ili srpskoga materinskog jezika 26.547 (86.20%), zatim 2311 (7.51%) njemačkoga mate-

⁴ "Zakon od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", *Narodne novine* (dalje: NN), br. 164 i 165, Zagreb, 20. VII. 1881., 1-2. i 21. VII. 1881., 1-2.

⁵ Isto, br. 164, 20. VII. 1881., 1.

⁶ Rudolf Horvat, *Izborna reforma u Hrvatskoj* (Zagreb, 1918.), 3.

⁷ Isto, 4.

⁸ Dragutin Pavličević, "Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881. godine", u: *Hrvatske županije kroz stoljeća* (Zagreb, 1996), 89.

⁹ Isto; usp. Milan Smrekar, *Priručnik za političku i upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I (Zagreb, 1899), 31-32.

¹⁰ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj* (Zagreb, 1969), 190.

rinskog jezika, 1306 (4.25%) mađarskog materinskog jezika te mali broj onih kojima su materinski bili ostali jezici.¹¹ Postupkom “križanja” ovih podataka dobivamo približne podatke o narodnosnoj strukturi stanovništva: 22.932 (74.46%) Hrvata, 3.615 (11.74%) Srba, 2311 (7.50%) Nijemaca, 1306 (4.25%) Mađara, 581 (1.89%) Židov itd.¹²

Dužnost đakovačkog podžupana u vrijeme tih izbora obavljao je Slavko Cuvaj,¹³ osoba koja je kroz gotovo tri desetljeća hrvatske povijesti imala zapaženu ulogu. Njegovom dolasku u Đakovo su prethodile službe u Brodu i Senju, i već u to vrijeme je bio ozloglašen među slavonskim neodvišnjacima.¹⁴ Njegovo imenovanje u Đakovu je izazvalo strepnju da će se opozicionalci naći na udaru snažnih političkih pritisaka.¹⁵

Cuvaj je bio svjestan koliko su rezultati nadolazećih izbora značili za učvršćenje vlasti Khuena-Héderváryja, a također i koliko bi uspješan ishod istih mogao otvoriti put njegovom napredovanju u službi. Stoga je odlučio uložiti sve svoje ovlasti, koje mu je pružao položaj upravitelja podžupanije, kako bi đakovačka podžupanija u novi saziv Sabora odaslala predstavnike vladine Narodne stranke. Upravo će takav administrativni sustav, koji Khuen izgrađuje od svog dolaska na mjesto bana, biti jedna od osnova njegove vlasti,¹⁶ a činovnici poput Cuvaja su paradigma tog sustava.

Poseban značaj ovom izbornom kotaru je davala i činjenica da je Đakovo bilo sjedište biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je simbolizirao otpor Nagodbi, i s kojim je često identificirana Neodvisna narodna stranka, premda on tih godina ima već vrlo malo utjecaja na njezinu politiku. Neodvišnjaci su prema programu iz početka 1884. godine umjerena opozicija, ali Khuenu je nepoželjna svaka opozicija, pa tako želi slomiti i utjecaj Strossmayera, te svećenstva, koje u velikoj mjeri slijedi biskupove nazore.

¹¹ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905. (Zagreb, 1913), 4, 7, 26-27, 38-39; Vladimir Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini* (Zagreb, 2001), 57-58. Za Austro-Ugarske Monarhije stanovništvo se popisivalo samo na osnovi vjerske pripadnosti i materinskog jezika, ali za trgovište i upravnu općinu Đakovo 1880. godine nemamo čak ni tu strukturu stanovništva.

¹² Broj Nijemaca, Mađara i Hrvata iskazan na ovaj način je veći od njihova stvarnog broja, tj. prvenstveno među njih su uvršteni i Židovi koji su u popisu 1880. godine iskazani jedino po vjerskom izjašnavanju, a materinski jezik im je tada bio (uglavnom) njemački, ali i mađarski, hrvatski ili neki drugi.

¹³ Slavko Cuvaj (Bjelovar, 1851. – Beč, 1931.), političar. U upravnu službu stupa kao računarski savjetnik u Vojnoj krajini. Od 1885. do 1905. godine je podžupan u Osijeku i Požegi, 1905-1906. ličko-krbavski veliki župan, 1908-09. vrhovni načelnik u Zagrebu, 1909-10. predstojnik odjela za unutrašnje poslove u Zagrebu te podban za banovanja P. Raucha. Početkom 1912. imenovan je banom, što je u Hrvatskoj dočekano sa žestokim otporom. Mirjana Gross, “Slavko Cuvaj”, *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), sv. 2. (Zagreb, 1989), 759-760. Na navedenom mjestu se ne spominje službovanje u Đakovu.

¹⁴ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Gross, u: *Povijest hrvatskog naroda*, 123.

Taj zadatak je preuzeo Slavko Cuvaj,¹⁷ a veliku pomoć mu je u tome pružao i Mirko Hrvat,¹⁸ prijašnji Strossmayerov politički pobornik, a 1884. godine jedan od najistaknutijih članova Khuenove Narodne stranke i prvi potpredsjednik sabora u saborskoj periodu 1881.-1884. Strossmayer je tako petnaest godina vodio pritajeni sukob s Khuenom.¹⁹ Za vrijeme Khuenovog banovanja ban i biskup nikad nisu stupili u otvoreni sukob, unatoč izraženim političkim razmimoilaženjima i netrpeljivostima, a i susreli su se samo jednom, prigodom banova boravka u Đakovu, 10.-11. listopada 1893. godine.²⁰

Raspisivanje izbora

Banovom naredbom od 31. kolovoza 1884. godine, upućenom na sva gradska poglavarstva, sve podžupanije i sve kotarske oblasti, izbori su raspisani za 16., 17., 18. i 19. rujna.²¹ Istom naredbom su određeni i dani izbora za pojedine izborne kotare, te je izbor narodnog zastupnika za izborni kotar 63., Đakovo trgovište, pao na 17. rujna. Primivši ovu naredbu, Cuvaj, odnosno kr. podžupanija, je oglasila izbor za taj dan, određivši pritom da će se biralište u Đakovu otvoriti u 9, a zaključiti u 12 sati.²²

Ova banova odredba je donijeta bez konzultacija s Cuvajem, premda je on namjeravao utjecati na određivanje datuma izbora u 4 izborna kotara na koje je bila razdijeljena đakovačka podžupanija. Naime, đakovački podžupan je banu poslao "Izvjestaj o obzornostih koje u pogledu političkom u podžupaniji đakovačkoj vladaju", u kojem je "smjerno" i ponizno tražio da Zemaljska vlada uskladi datume izbora s njegovim ocjenama stanja u podžupaniji, a čime bi vjerojatnost "dobrog uspieha" bila veća.²³

¹⁷ Rudolf Horvat, *Slavonija. Povjesne rasprave, crtice i bilješke*, knj. I. (Zagreb, 1936), 49.

¹⁸ Mirko Hrvat (Zagreb, 1826. – Đakovo, 1893.), političar. Nakon završenog studija prava imenovao ga je J. J. Strossmayer osobnim odvjetnikom te odvjetnikom biskupskog vlastelinstva, a poslije i ravnateljem biskupskih dobara. Od 1861., kada je kao narodnjak jednodušno izabran za zastupnika trgovišta Đakovo, djelovao je u Hrvatskom saboru. Od 1868. počeo je mijenjati politička shvaćanja; u rujnu 1873. glasovao je za revidiranu Nagodbu te je od tada otvoreno pristajao uz unioniste. Za banovanja K. Khuen-Héderváryja postao je 4. listopada 1884. predsjednikom Hrvatskog sabora. Vladimir Geiger, "Mirko Hrvat", HBL, sv. 5., Zagreb, 2002., 724.

¹⁹ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Prvi dio (Zagreb, 1990), 215.

²⁰ Taj susret je protekao u izrazito formalnom tonu. O ovom odnosu i Khuenovom boravku u Đakovu još vidi: Krešimir Pavić, "Biskup Strossmayer i ban Khuen-Héderváry", *Đakovački vezovi. Prigodna revija 1989*, (Đakovo, 1989), 27-28.; "Iz đakovačkog kotara", *Vjesnik upanije virovitičke*, br. 20, (Osijek, 1893), 155.; Željko Lekšić, "Ban Dragutin grof Héderváry u Đakovu", *Slavonski narodni godišnjak 1993*. (Đakovo, 1993), 81.; Vladimir Geiger, "Nijemci Đakova i Đakovštine od 1848. do 1914. godine (2. dio)", *Serinia slavonica* 2, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, (Slavonski Brod, 2002), 318-319.

²¹ "Službeno", *NN*, br. 202, Zagreb, 1. IX. 1884., 1.

²² "Službeno", *NN*, br. 206, Zagreb, 5. IX. 1884., 2.

²³ Hrvatski državni arhiv, fond Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 243., spis 4029 – 1884.

Izvještaj puno govori o prilikama u podžupaniji, o sâmom Cuvaju, a dijelom nagoviještava i što će se zbivati za izbora koje će podžupan provesti te ga stoga navodim u cijelosti: "Proputovav sada sve občine, ter izpitav vladajuće okolnosti na brzu ruku, ne ću propustiti Vašoj Preuzvišenosti, ako to visoka ista zatraži, povremeno podnieti izvješće o obzornostih, koje u pogledu političkom u ovoj podžupaniji vladaju, samo držim, da ipak trebam još koje pa makar i kratko vrijeme, da se o tih okolnostih posvema dobro uputim, ter da dodjem u položaj, da Vašoj Preuzvišenosti prenesem što temeljiti je i na pribavljenom si osviedočenju osnivajuće podpuno izvješće u tom pravcu. Za sada pako ne mogu no ino, a da Vašu Preuzvišenost prije, nego li visoka kr. zemaljska vlada na temelju §§. 38. zakona od 15. srpnja 1881. ob izborom redu za sabor kraljevine Hrvatske Slavonije i Dalmacije odredi dane za izbor narodnih zastupnikah u ovdašnja 4 izborna kotara ne upozorim u najvećoj pokornosti na to, da bi za slučaj, ako postoji namjera visoke zemaljske vlade, da se za sve vanjske izborne kotare broj 60, 61 i 62. odredi jedan dan, ova odredba s jedne strane po mojem na dosadašnjem iskustvu osnivajućem se nu svakako nemjerodavnom mnijenju na uspieh izborah veoma štetno uplivala, jer sam si preduzeo, da ću predsjedati svim izbornim odborom glavom, čim bi svim strankam već unapried osigurao podpuni zakonski izbor, koji se onda za stalno od nikoje stranke nebi oboriti mogao; s druge strane primljen sam posvuda pri mojemu prvomu sastanku sa obćinskim odbori i selskim knezovi velikim povjerenjem, ter stoga držim, da bi uz moj trud, koga ću za dobar uspieh za vrieme razpisanih izborah uložiti, već moje predsjedanje pri izborih zamašnom polugom za izborni uspieh biti moglo. To pako ne će po mnijenju biti, ako se izbori za vanjske kotare na jedan dan odrede, dočim ni dovoljna činovništva za to ne imadem. Toga radi u svoj smjernosti nemjerodavno predlažem, da bi Visoka zemaljska vlada izbore u ovdašnja 4 kotara za četiri dana odrediti blagoizvolila i to za prvi dan za 63. kotar: Djakovo, zatim uzastopce za 62. vanjsko Djakovački kotar, 61. Vuka i 60. kotar Našice. Konačno najpokornije dodajem, da s jedne strane znadem, da će biti velikih poteškoćah u ovoj podžupaniji u pogledu izborah, a da me s druge strane do toga najsmjernijega predloga ne vode obziri napram sebi, nego hoću da samoj stvari služim."

Međutim, Cuvaj je ovo izvješće uputio u Zagreb tek 31. kolovoza 1884. godine, dakle istog dana kada su banovom odredbom raspisani izbori, pa se već time nije mogao ispuniti njegov "nemjerodavni predlog". Stjecajem okolnosti ipak ni određeni dani izbora nisu previše odudarali od njegovog prijedloga. Naime, izbori za 60. izborni kotar Našice su raspisani za 16. rujna, za 61. kotar Vuka i 63. kotar Đakovo trgovište za 17. rujna te za 62. vanjski đakovački kotar, u koji su ulazili vanjska đakovačka upravna općina, Semeljci, Levanjska Varoš i Drenje, za 18. rujna.²⁴ U tim je okolnostima Cuvaj mogao "glavom predsjedati" trima izbornim odborima, a bilo je za očekivati da će 17. rujna predsjedati izborom u Đakovu, poglavito jer je izbor

²⁴ "Službeno", *NN*, br. 202, Zagreb, 1. IX. 1884., 1.

u trgovištu od obje stranke ocjenjivan kao značajniji i neizvjesniji. S druge strane, u kotaru Vuka je i prigodom izbora 1881. godine kandidat Narodne stranke pobijedio kandidata Neodvisne narodne stranke,²⁵ te podžupan nije sumnjao u isti ishod na predstojećem izboru.

Konstantin Vojnović i Hugo Sudarević

Ubrzo po raspisivanju izbora, neodvišnjaci i vladinovci su istakli svoje kandidate u đakovačkoj podžupaniji, pa tako i u samom Đakovu. Đakovački su neodvišnjaci kandidirali dr. Konstantina Vojnovića,²⁶ prvaka Neodvisne narodne stranke koji je i u prethodna dva saziva sabora predstavljao Đakovo.²⁷

Vojnović je na izborima 1878. godine istaknut ponajprije kao kandidat politički aktivnog đakovačkog svećenstva, a ono je u idućim godinama činilo najagilniju đakovačku oporbu i najsnažniju Vojnovićevu uzdanicu.

Za Vojnovićevog protukandidata vladinovci su u Đakovu istakli Huga Sudarevića,²⁸ tadašnjeg đakovačkog načelnika i nekadašnjeg činovnika na biskupijskom vlastelinstvu. Sudarević je ranije bio blizak politici one struje

²⁵ Horvat, *Slavonija*, 46.; Stjepan Sršan, "Izbori za hrvatski sabor 1848. – 1918. godine", *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 14 (Vinkovci, 1997), 114.

²⁶ Konstantin (Kosto, Kosta) Vojnović (Herceg Novi, 1832. – Dubrovnik, 1903.), političar, sveučilišni profesor i redovni član JAZU. Potomak stare plemićke obitelji, pravo doktorirao 1856. u Padovi. Zastupnik u dalmatinskom saboru 1863.-1875., a po otvaranju sveučilišta 1874. godine imenovan je redovitim profesorom građanskog prava i seli u Zagreb. Zastupnik u Hrvatskom saboru u periodama 1878.-1881. i 1881.-1884. Jedan od najistaknutijih prvaka i ideologa Neodvisne narodne stranke. O Vojnoviću vidi: Ferdo Šišić, "Dr. Konstantin knez Vojnović Užički", *Ljetopis JAZU za godinu 1909.*, sv. 24 (Zagreb, 1910), 75-101.; Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 129.

²⁷ Vojnović se u Đakovu prvi put kandidirao i pobijedio 1878. godine. Protukandidat mu je tada bio Mirko Hrvat, iako su obojica bili članovi tada još jedinstvene Narodne stranke. Na izborima 1881. godine pobijedio je vladinog kandidata Franju Jakševca. Horvat, *Slavonija*, 42., 45-46.

²⁸ Hugo Sudarević (Đakovo, 1831. – Đakovo, 1888.), političar. Na biskupskom vlastelinstvu službovao od 1853. do 1857. kao šumar (špan) u Semeljcima, a od 1857. do 1883. je obavljao dužnost provizora vlastelinstva. Nakon toga postaje đakovački načelnik, i tu je dužnost obavljao do smrti. Kao kandidat Narodne stranke je 1884. godine u trgovištu Đakovu izabran za zastupnika u Hrvatski sabor, a 16. listopada iste godine je u Saboru izabran za zastupnika Hrvatske u Donjoj kući Ugarskog sabora. U Sabor je, također kao kandidat Narodne stranke, izabran i 1887. godine, taj put kao zastupnik đakovačkog kotara. Bio je i istaknuta osoba đakovačkog kulturnog i društvenog života, pa je tako 1876. godine bio potpredsjednik i tajnik Pjevačkog društva "Sklad", a od 1877. do 1879. godine i njegov predsjednik. Bio je i predsjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva Đakovo po njegovu osnutku 1872. godine, te dužnosnik đakovačke podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i podupirući član istog. "Todesfälle", *Die Drau*, br. 4, Osijek, 12. I. 1888., 2.; Mato Horvat, *Spomenica "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863-1939* (Đakovo, 1939); Mirko Marković, "Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanju naselja i naseljavanja", *Zbornik Đakovštine*, knj. 1 (Vinkovci, Zagreb, 1976), 205.; Agneza Szabo, "Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću", *Diaconensia*, god. 3, br. 1 (Đakovo, 1995), 83.; Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i sriemski. God. 1850.-1900.* (Zagreb, 1900-1904), 917-918.; Horvat, *Slavonija*, 49-52., 55.

u Narodnoj stranci koja je 1880. godine istupila iz matice i formirala Neodvisnu narodnu stranku. Zbog toga se neodvišnjački *Pozor* čudio kandidaturi “neznatnog” Sudarevića “koji se dva puta i sam za Vojnovića borio i njegovoj pobjedi veselio”.²⁹ Khuenov tisak je, dakako, isticao “popularnost te čestiti karakter Sudarevića koji ga čini jednim od najomiljenijih sugrađana”, izražavajući uvjerenost da te navodne odlike jamče pobjedu njihovom kandidatu.³⁰ Zanimljivo je da su vladinovci isticali “zavičajnost” svojih kandidata, pa tako i “općeomiljenog zaslužnog” Sudarevića, računajući da će “sviestni birači voljeti domaćeg sina, nego stranoga jim kandidata”,³¹ a *Pozor* je, reagirajući na to “okorišćivanje lokalnim razmiricama”, pisao “kako se u nas još sveudilj krivo shvaća zadaća člana sabora, koji je zastupnik celoga naroda a ne samo svoga kotara”.³²

Predizborne borbe

Odmah po raspisu izbora, Zemaljska vlada i narodnjaci su stupili u predizbornu akciju. Upravni aparat, sudstvo i redarstvene snage su revno radili na izboru vladinih kandidata za saborske zastupnike. Za svoje kandidate narodnjački su prvaci govorili da su legalisti, pristaše reda, realisti te radini, stabilni, ozbiljni i odgovorni ljudi. Za kandidate sebi protivničkih, oporbenih stranaka isticali su da su to manje ili više veleizdajnički raspoložene osobe, koje govore o zakonitosti, a rade nezakonito, koje izazivaju nezadovoljstvo u narodu kako bi tim nezadovoljstvom bili podržani od naroda, i koje se služe demagogijom.³³

I u Đakovu se odmah po isticanju kandidata razvila burna izborna agitacija i došlo je do zaoštavanja političkih odnosa. Agitacija se posebice razvila na novinskim stranicama, pri čemu nije korišten samo salonski rječnik. Obje su se strane međusobno optuživale za manje-više slična djela: smutnje, ucjene, demagoška obećanja, drskosti i druga nasilja. Đakovački narodnjaci su se prvenstveno koristili prostorom u *Narodnim novinama*³⁴ te osječkom listu *Die Drau*, a neodvišnjacima je na raspolaganju bio službeni organ Neodvisne narodne stranke *Pozor* te vukovarski *Sriemski Hrvat*. Pri tome su oporbeni listovi redovito padali pod udar cenzure i bili zapljenjivani.

²⁹ “Izorno gibanje”, *Pozor*, br. 212, Zagreb, 15. IX. 1884., 2.

³⁰ “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.

³¹ Isto; “Izorno kretanje”, *NN*, br. 211, Osijek, 12. IX. 1884., 2.

³² “Izorno gibanje”, *Pozor*, br. 207, Zagreb, 9. IX. 1884., 2.

³³ Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 255.

³⁴ Narodna stranka nije formalno imala svoj stranački organ, ali je od raskola 1880. godine imala na raspolaganju vladine *Narodne novine*. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. (Zagreb, 1962), 269.

Neodvišnjaci su po samom Cuvajevom postavljanju sudili "da će borba biti ljuta i krvava", "na život i smrt",³⁵ a narodnjaci su također najavljivali žestok boj u Đakovu jer se je tu, kako su govorili, nalazio "stalni glavni stožer oporbe" čiju okosnicu čini svećenstvo sa svojim nećacima i rođacima te nekim "lajajcima" koji "političko okretanje kaputa vrše sa svojevrsnom virtuožnošću".³⁶ Svećenstvo je doista bez iznimke podupiralo Vojnovičev izbor i mnogi su svećenici, te osobe iz vlastelinstva imale zapaženu ulogu u agitaciji. Time su borbe u Đakovu u velikoj mjeri zadobile karakter sukoba između svećenstva i podžupanijskog te općinskog činovništva.

Među svećenstvom se posebno isticao Milko Cepelić,³⁷ tada biskupski tajnik i bilježnik konzistorija, a po svojem kasnijem svjedočenju "generalni staabschefs za cielu đakovačku biskupiju" nakon 1878. godine.³⁸ Đakovački dopisnik *Narodnih novina* je Cepelića imenovao "meštrom izborne agitacije", a njegovo je zalaganje ironično pripisivao težnji za "crvenim pojasom". Pritom ga je optuživao da, kao i tri godine ranije, pokušava izbornike privući obećavajući im "besplatnu žirovinu i štošta drugo".³⁹ Sâm Cepelić je vrlo vjerojatno bio autor nepotpisanih predizbornih članaka u *Sriemskom Hrvatu*.⁴⁰

Uz Cepelića se često spominje i ime Aleksandera Mandta,⁴¹ tadašnjeg ravnatelja biskupijskog vlastelinstva. Mandt je pred izbore bio najčešći objekt vladinog novinstva koje je putem njega vršilo napade na vlastelinstvo, a indirektno i na samog biskupa. Među skandalima koji su mu se pripisivali bilo je i skidanje i plijenjenje marama te pregača ženama koje su ranije tog

³⁵ "Đakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

³⁶ "Zur Wahlbewegung", *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.

³⁷ Milko (Mihovil) Cepelić (Vuka, 1853. – Đakovo, 1920.), etnograf i povjesničar. Zaređen 1877. godine, od 1888. papinski komornik, od 1901. apostolski protonotar a 1910. godine je imenovan kanonikom. Bio je i povjerenik te desna ruka Strossmayerova. Pisao znanstvene radove o narodnim rukotvorinama i biljkama te više historiografskih radova od kojih je najznačajnija (u koautorstvu s Matijom Pavićem) monumentalna biografija *Josip Juraj Strossmayer*. O Cepeliću vidi: Marin Srakić, "Stolni kaptol bosanski ili đakovački i srijemski u Đakovu", *Diacovensia*, god. 3, br. 1 (Đakovo, 1995), 282.; Marko Babić, "Milko Cepelić", HBL, sv. 2 (Zagreb, 1989), 631.; Isti, "Život i rad Milka Cepelića s bibliografijom radova", *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god 31, br. 3-4 (Zagreb, 1982), 33-37., i tamo navedena literatura.

³⁸ Krešimir Pavić, "Autobiografija Milka Cepelića", *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. 30, br. 3 (Zagreb, 1981), 23.

³⁹ "Izborna kretanje", *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

⁴⁰ Po duhu i rječniku tekstova se može zaključiti da potječu od istog autora, a Cepelić je u svojoj autobiografiji spomenuo i pisanje u *Sriemskom Hrvatu*. Ti tekstovi još nisu bili predmet istraživanja. Usp. Pavić, "Autobiografija Milka Cepelića", 23.

⁴¹ Aleksander Mandt (Vukovar, 1844. – Osijek, 1892.). Zaređen od biskupa Strossmayera u Đakovu 28. IX. 1866. godine. Profesor vjeronauka na osječkoj gimnaziji, a od 1882. do 1886. godine ravnatelj vlastelinstva. Pavić i Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, 63., 874-875, 914-916.

ljeta u biskupijskim šumama brale jagode.⁴² I pravaška je *Sloboda* nakon izbora pisala da Mandt obavlja dužnost ravnatelja “na sramotu biskupiji, na ruglo biskupu” te da je “čovjek bez znanja, bez vještine, neumoljiv, silnik, spletkar”.⁴³ U pitanju su bile i ranije često ponavljane optužbe za neracionalno gospodarenje biskupijskim dobrom kojima se je željelo diskreditirati biskupa Strossmayera, ali su one glede Mandta u velikoj mjeri bile osnovane. Naime, Mandt, prema ocjeni Strossmayerovih biografâ, doista nije bio dovoljno stručan niti je imao pravi pregled stanja vlastelinstva pa je 1886. godine morao odstupiti.⁴⁴ Franjo Rački je još 1882. godine, između ostalog, upozoravao Strossmayera da se o Mandtu u Zagrebu “misli i govoriti najlošije”,⁴⁵ ali ga je biskup sljedeće četiri godine ipak zadržao na mjestu ravnatelja. Za to vrijeme je Mandt provodio opsežne reforme u vlastelinstvu koje su, po svemu sudeći, naišle na val nezadovoljstva u Đakovštini.⁴⁶ To su nezadovoljstvo vladinovci iskoristili i usmjerili ga protiv Strossmayera i Vojnovića.

Narodnjaci su Mandta konkretno optuživali i da “đakovačko građanstvo stranom sam, stranom kroz svoje agente zavadja, obećavajuć đakovačkim biračem, da će jim, budu li glasovali za Vojnovića, ustupiti neki pašnjak ‘Ribnjak’”, te da je dao razglasiti “da su ugovori glede iznajmljenja vlastelinskih krčamah gotovi, samo da čekaju na podpis, i da će jih dati samo onomu, koji bude glasovao za opozicionalnoga kandidata Vojnovića”.⁴⁷ To su bile samo neke od optužbi koje su bile upućene prema kaptolu i vlastelinstvu, a *Die Drau* je tvrdila da bi za “sve makinacije i smutnje s kojima gospoda iz oporbe nastupaju u nevjerojatnoj drskosti” i Leporelov⁴⁸ registar bio premalen.⁴⁹

Vojnovićevo biračko tijelo, naravno, nije bilo sačinjeno samo iz redova kaptola i vlastelinstva, pa tako posebice treba izdvojiti đakovačkog odvjetni-

⁴² “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.; “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

⁴³ “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

⁴⁴ Pavić i Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, 875.

⁴⁵ F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 18. II. 1882. i Zagreb 4. III. 1882., *Korespondencija Rački – Strossmayer, knjiga treća*, priredio Ferdo Šišić (Zagreb, 1930), 9-13. (dalje: *KRS*, III)

⁴⁶ Zabrinut, Rački je šest mjeseci prije izbora obavijestio Strossmayera da “Folnegović (Fran Folnegović, zastupnik Stranke prava – op. B. O.) širi glas (ne hotice, nego iz brbljavosti), da će Vojnović teško uspjeti u Đakovu, jer da je sva Đakovština razjarena proti vlastelinstvu radi direktora i radi drakoničkoga – kako veli – utjerivanja duga i šumskih odšteta”. F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 16. III. 1884., *KRS*, III, 113.

⁴⁷ “Izborna kretanje”, *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

⁴⁸ Po Leporellu, pratiocu Don Juana iz Mozartove opere *Don Juan*, koji je slagao album o Don Juanovim ljubavnicama.

⁴⁹ “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.

ka dr. Đuru Kovačevića.⁵⁰ Kovačević je bio jedan od najžešćih đakovačkih oporbenjaka za Khuenova banovanja i jedna od najagilnijih osoba đakovačkog političkog i kulturno-prosvjetnog života. Vojnovićev uspjeh na izboru 1881. se ima zahvaliti ponajviše njegovom zalaganju, a nakon toga mu je povjerena i dužnost odvjetnika biskupijskog vlastelinstva.

Dopisnik *Narodnih novina* iz Đakova je, između ostalog, pisao: "Naš kr. javni bilježnik Gjukica zatvorio je svoju pisarnu na nekoliko danah u oči izbora narodnog zastupnika, ter natukao na svoju mudru pjesničku glavicu 'neodvisnu kapicu' lika i oblika 'Faustove kapice', da može saznati tajne ne samo onih, koji će glasovati na neodvišnjaka Voju, nego i za kandidata narodne stranke H. Sudarevića".⁵¹ Nema sumnje da je svaka od suprotstavljenih strana u danima pred izbore "prebrojavala" svoje i protivničke glasove, ali na Kovačevićev račun su narodnjaci upućivali iste uopćene optužbe o podmićivanju, demagogiji te ovisnosti o "vlastelinu", od kojega je, navodno, dobivao i "mastne dnevnicke za trud i muku".⁵²

Najveći dio ovih pritužbi Sudarevićeve strane možemo ocijeniti upitima i reći da im je svrha bila otkloniti pažnju s predizbornih aktivnosti onih koji su doista imali u rukama poluge moći, i koji su mogli značajno utjecati na regularnost izbornog čina. Tako je, na primjer, vrlo znakovita i neuvjerljiva tvrdnja o mračnim manipulacijama koje su neki (misli se, dakako, na Vojnovićeve pristaše) višestruko izvršili s đakovačkim biračkim popisom, a isto je tako znakovit i zanimljiv nastavak u kojemu se kaže da je Cuvaj ušao u trag tim manipulacijama te da će "za vremena provesti određene korekture".⁵³

Cuvaj je uložio doista velik trud da za Sudarevića pridobije đakovačke izbornike, i pri tom se je, pored ucjena i podmićivanja, poslužio i oružništvom te županijskim, podžupanijskim i općinskim činovništvom. Navodno je čak bio izjavio da "on mora izbor u Đakovu i u kotaru njegovu provesti u korist vladajuće stranke, ma to njega stajalo glave".⁵⁴ *Pozor* je o Cuvaju pisao: "Od 4. rujna pa sve do dana izbora slao je podžupanijske poslužnike i obćinske pandure od kuće do kuće, da raznose pisane pozivnice, s kojima jih

⁵⁰ Đuro (Đuka) Kovačević (Osijek, 1841. – Đakovo, 1910.), odvjetnik, javni bilježnik, političar i pjesnik. Ubraja se među najvjernije Strossmayerove štovatelje i najistaknutije osobe Đakova s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Od 1883. do kraja 1888. službuje i kao odvjetnik biskupijskog vlastelinstva, a aktivan i u političkom životu, pri čemu treba istaknuti i kandidaturu na listi "združene opozicije" na "krvavim bošnjačkim izborima" 1897. godine. Bio je dugodišnji član đakovačkog Pjevačkog društva "Sklad" i njegov predsjednik od 1882. do raspuštanja društva 1886. godine. 1896. godine je osnovano Hrvatsko pjevačko društvo "Preradović" kao nastavljač "Skлада", a Kovačević mu je bio predsjednik od 1896. do 1902. godine.

⁵¹ "Izborna kretanje", *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

⁵² *Isto*.

⁵³ "Zur Wahlbewegung", *Die Drauf*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.

⁵⁴ Horvat, *Slavonija*, 50.

je k sebi na izborni dogovor pozivao. Išli su izbornici jedan po jedan i riedko je, da su se dvojica trojica pred njim zajedno snašla. Mudra lija nije htjela da ima svjedoka svojim riečima. Tuj je na sva usta trubio svietu, kako je štetno po nje, ako sliede 'popovsku' stranku, ako se dadu od biskupa i njegovih komandirati; dokazivao im, kako bi bolje bilo, da se popovi mjesto politici oltaru posvećuju". Očito je kako Cuvaj nije pozornost posvećivao naglašavanju Sudarevićevih sposobnosti, već je uglavnom težio Vojnovića predstaviti kao izrazito "popovskog" zastupnika, a potom okrenuti izbornike protiv svećenstva i samog Strossmayera. Da je ta agitacija mogla dati ploda, svjedoči i sam autor članka u *Pozoru*, koji priznaje da Vojnovića u Đakovu "žalibože većim dielom svećeničkim zastupnikom smatraju, pa to ne tek neuki seljaci, nego i trgovci, te gospoda od podžupanije i suda".

Još veći učinak je Cuvaj mogao ostvariti prijetnjama i obećanjima, a nije bilo sumnje da podžupan ima u rukama ovlasti da dotične prijetnje i obećanja i izvrši. Tako je izbornike strašio "da će im sinove prigodom reklamacije dati unovačiti; da im neće ženitbene dozvole u ministarstva izhoditi; da će im koncesiju za obrt oduzeti; da pri svih obćinskih sgrada i svih težačkih poslovi neće zasluge dobiti" i slično, a drugima je obećavao "da će zajam pri visokoj vladi uz nizke kamate izposlovati; da će jim sinovom i kćerim štipendije izhoditi; da će im obćinsku službu pribaviti; da će im podžupanijska i obćinska vlast svagda na ruku ići; da, ako je sada koji potreban, da će mu rado sa 10, 20, pače sa 100 forinti u pomoć priteći; pače da će pojedincu i samu parnicu, koju dotičnik s kime ima, pospješiti i riešiti".⁵⁵ Vojnovićevim je pristajama agitacija zadnjih nekoliko dana pred sam izbor bila onemogućavana i od strane oružništva, koje je Cuvaj u tu svrhu smjestio u grad. Oružništvo je ograničavalo kretanje oporbenjacima, pratilo ih te privodilo pred sud i podžupaniju, a istaknutiji među njima su bili pod posebnom prismotrom.⁵⁶

Ove pritiske i akcije oružništva nije zatajila ni provladina *Die Drau*, ali je sve to, dakako, opravdavala protuvladinom djelatnošću privedenih. Tako je, na primjer, sa zadovoljstvom konstatirala da je neki klerik, Martin Kirchmayer, priveden na policiju i da mu je tamo udijeljena "dostojna lekcija glede njegova ponašanja", a to se "ponašanje" sastojalo u kolportiranju "dražesnih letaka protiv vlade", što je činio u dokolici koju su mu ostavljale njegove "bogobojazne studije". Na istom mjestu je najavljeno da to isto navodno čeka i "glavnog pjetlića te junačne bagre", upravitelja Mandta. I sam je "energični" Cuvaj tako "jednom od prebožne gospode" bio zaprijetio kolcem, a *Die Drau* je izrazila nadu da nije i stao samo na prijetnji.⁵⁷ U Đakovu je tih dana, pored oružništva, boravio i državni odvjetnik iz Osijeka, kojeg je Cuvaj doveo da mu "bude pri ruci".

⁵⁵ "Đakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.; o Cuvajevoj agitaciji još vidi: "Poslije boja", *Pozor*, br. 212, Zagreb, 15. IX. 1884., 2.

⁵⁶ Isto; "Sa izbora u Đakovu koncem rujna", *Sriemski Hrvat*, br. 79, Vukovar, 1. X. 1884., 2.

⁵⁷ "Zur Wahlbewegung", *Die Drau*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.

Uz podžupana je “najpogibelniji i ujedno najbezobzirniji korteš protiv Vojnoviću” bio đakovački načelnik, sâm Sudarević. On je posebno uspješno mogao utjecati na volju birača, i to ne samo svojim položajem već i brojnim obiteljskim vezama.

Dopisnik *Pozora* iz Đakova je nakon izbora pisao: “I zaista nije bilo kuće (izborničke) u Djakovu, koje Sudarević nebi pohodio, te hulio Vojnovića i njegove prijatelje, uprav molio izbornike, da mu pri izboru svoj glas dadu. Neuke je na podpis silio i izmamiv podpis, zatvorom im se zaprietio, ako za njega neglasuju. Mnoge i mnoge je pako novcem prikupio i to ne svojim, kako nam jednom sgodom sam reče. Koga nebi našao jednom kod kuće, toga bi pohodio drugom, pohodio ga danju, pohodio noću, u krčmi, u brdu, u polju, samo da ga za sebe kapariše. I tako je taj čovjek radio dneve i noći i može se reći upravo cigančio za mandat”.⁵⁸ Sudarevićevu je u “cigančenju” pomoć pružao i njegov sin Josip (Pepša) Sudarević,⁵⁹ nekad vatreni pravaš na Sveučilištu, kojemu je, prema pisanju *Pozora*, izbor njegova oca u sabor trebao olakšati polaganje državnih ispita i osigurati mu definitivnu službu.⁶⁰ I pravaška se je *Sloboda* nakon izbora osvrnula na tobožnjeg “stekliša”, navodeći kako se je ovaj iz oportunitizma odrekao pravaštva, a zatim se uz pomoć M. Hrvata dokopao vježbeničkog mjesta kod đakovačke podžupanije.⁶¹

I svi drugi općinski činovnici su, izuzev Kovačevića, podupirali Sudarevića, pa je tako sudbeni kotarski pristav Tatomirović “tesao ‘otca i mater šokačkim popovom’”, a u agitaciju za Sudarevića se bio uključio i Dragutin Kršnjavi, brat Izidora Kršnjavog, tada perovođa pri đakovačkoj podžupaniji.⁶² Izidor Kršnjavi je upravo pred ove izbore prišao Khuenu i tako raskinuo veze sa svojim pokroviteljem Strossmayerom.⁶³

⁵⁸ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁵⁹ Josip Sudarević (Đakovo, 1859. – Đakovo, 1895.), činovnik. Godine 1884. bio je perovodni vježbenik u Đakovu, 1886. godine je imenovan kotarskim pristavom za đakovački kotar, a kasnije je bio i županijski perovođa. Za vrijeme studija prava u Zagrebu novčano ga je podupirao i biskup Strossmayer, pod uvjetom da ne bude “starčevićijanac” i “da se ne zanemari i da dane zaman ne trati po kavanah”. Strossmayer je zamolio Račkog “da pazi na tog mladog čovjeka”, očito u strahu pred sve izraženijim širenjem Starčevićeve misli na Sveučilištu. Ta strahovanja su bila opravdana i mladi je Sudarević doista krajem 1879. godine sudjelovao u izgređima pravaških studenata zbog čega je bio osuđen na 3 dana zatvora, a Senat Sveučilišta mu je izrekao ukor. F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 26. X. 1877., *KRS*, II, 128.; J. J. Strossmayer – F. Račkom, Đakovo 6. VIII. 1879., *KRS*, II, 229.; Jasna Turkalj, *Nosioci pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća* (Zagreb, 2002), (neobjavljeni rukopis disertacije), 153.

⁶⁰ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁶¹ “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

⁶² “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁶³ Ivan Krtalić, “Iso Kršnjavi ili pozicija subjekta u centru”, predgovor u: Iso Kršnjavi, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knjiga prva (Zagreb, 1986), V-VI.

Može se primijetiti kako je i inače za izbora 1884. godine na strani “mađarona”, a protiv Strossmayera, nastupao velik broj nekadašnjih biskupovih štovatelja, pobornika i bliskih suradnika iz đakovačke sredine (Mirko Hrvat, Hugo Sudarević, Vatroslav Rački, Vatroslav Donegani...), pa je *Sloboda* likujući izvijestila kako se je u Đakovu za izbora moglo opaziti “umiranje Strossmayerovo”, i u nastavku: “Da, umiranje; jer kad te ostavljaju ne samo stari prijatelji, već i vlastiti rođjaci, to znači više nego umirati. Pade ugled, pade i tobožnja slava”.⁶⁴ Definitivnom razlazu Strossmayera i Kršnjavog je, barem što se biskupa tiče, pridonijelo i djelovanje Izidorovog brata Dragutina, koji se prema biskupu i biskupijskoj gospoštiji ponašao “skoro ko razbojnik”,⁶⁵ a i u drugim je pitanjima bio vjerni Cuvajev “poslušnik”.⁶⁶

Franjo Rački je za vrijeme izbora boravio u Rusiji, a po povratku je bio obaviješten o zbivanjima koja su pratila izbore u Hrvatskoj, pri čemu je posebno bio razočaran ulogom svog brata Vatroslava.⁶⁷ Vatroslav Rački je gotovo dvadeset godina službovao na biskupijskom vlastelinstvu, ali je 1882. godine na inzistiranje samog Strossmayera, koji nije bio zadovoljan njegovim radom, morao napustiti službu.⁶⁸ *Pozor* je kasnije pisao kako Sudareviću izbor jamči da će i svog zeta (misli se upravo na Vatroslava Račkog) promaknuti u šumarskoj službi.⁶⁹ Gotovo ispričavajući se zbog bratovog ponašanja, Rački je biskupu po povratku iz Rusije pisao: “Ako je istina, da se je i moj brat dao za nj (za Sudarevića – op. B. O.) u kortešaciju, znat ću i prema njemu svoju patriotsku dužnost ispuniti”.⁷⁰ Strossmayer je prijatelju u odgovoru potvrdio te vijesti: “O Vašem bratu mi vele, da je prot

⁶⁴ “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

⁶⁵ J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo, 5. X. 1884., *KRS*, III, 145.; usp. Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 263.

⁶⁶ Dragutin Kršnji je odigrao najistaknutiju ulogu pri “rastepljanju” Hrvatskog pjevačkog društva “Sklad”. Horvat, *Spomenica “Sklad” – “Preradović”*, 90-102.; J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 24. XII. 1886., *KRS*, III, 271-272.

⁶⁷ Vatroslav Rački (Fužine, 1842. – Đakovo, 1917.), šumarski stručnjak. Šumarstvo učio na Gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima (1862. – 1864.), a od 1864. do 1882. godine radi na đakovačkom biskupijskom vlastelinstvu. Nakon toga je kod Zemaljske vlade u Zagrebu. Jedan je od osnivača Hrvatsko - slavonskog šumarskog društva. “Vatroslav Rački”, *Šumarska enciklopedija*, sv. 3., Zagreb, 1987., 117. Vatroslav Rački je velik dio života proveo u Đakovu, oženio je Hedvigu, kćer Huga Sudarevića, i bio aktivni član mnogih đakovačkih društava. Kao kandidat Hrvatsko-srpske koalicije je 1906. godine na izboru u Đakovu poražen od Antuna Švarcmajera, kandidata Narodne stranke. Marković, “Đakovo i Đakovština”, 195.; Stjepan Fink, *Spomenspis 50-godišnjice opstanka i posvete novog spremišta dobr. vatrogasnog društva u Đakovu 1872.-1922.* (Đakovo, 1922), 6-13.; Horvat, *Slavonija*, 67.

⁶⁸ J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo, 1. III. 1882., *KRS*, III, 12.

⁶⁹ “Djakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁷⁰ F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 3. listopada 1884., *KRS*, III, 144.

Derenčinu,⁷¹ pak bi valjda i prot Vami kano bijesan agitirao. Već sam dolazak njegov u ono vrijeme izbornog dokaz je da je vladom poslan da agituje”,⁷² a u idućem mu je pismu još pisao: “Što o vašem bratu čujem, tako je grdno, da Vam ne smijem ni pisati. Što ćemo? Vaš je, pak mu treba dobar nauk dati ter oprostiti”.⁷³

Nema sumnje da je i Mirko Hrvat, dugogodišnji đakovački zastupnik, u dane pred izbor navraćao u Đakovo i svojim autoritetom potpredsjednika raspuštenog sabora podupirao Sudarevićev izbor, ali dopisnik *Pozora* je, vjerojatno, u okviru predizbornih borbi, pretjerivao kad je izvještavao da Hrvat u Đakovu radi “iz svih silah” protiv Vojnovića, te obilazi “od kuće do kuće, upotrebljujući kao agitarno sredstvo nezadovoljstvo nekih ljudi s tamošnjom vlastelinskom upravom”.⁷⁴ Ovu *Pozorovu* tvrdnju su ubrzo demantirali i đakovački narodnjaci, navodeći kako se Hrvat već neko vrijeme nalazi u Sotinu,⁷⁵ te tako stoji podalje od đakovačkih izbornih gibanja.⁷⁶

Budući da je biračko pravo bilo iznimno restriktivno – bilo je tek 250 izbornika - objema suprotstavljenim stranama u Đakovu nije bilo teško okvirno izračunati koliku podršku uživaju njihovi kandidati. Vojnovićevi izbornici su tako dan prije izbora računali na većinu od 15 do 20 glasova, ali Vojnovićeve prednosti je bio svjestan i sam Cuvaj. Da bi promijenio omjer u Sudarevićevu korist podžupan je tog dana posjećivao kuće izbornika, a uvečer je, uz pratnju svojih činovnika, obilazio đakovačke gostionice. Neke izbornike je uspio potkupiti, a neke je, navodno, toliko opio da su se neodvišnjaci sutradan s mukom okupili. Istovremeno su oružnici proganjali oporbene agitatore i već u 21 sat su ih tjerali s ulica i branili im ulazak u privatne kuće. U svakoj su ulici od 20 sati te večeri do 8 sati idućeg, izbornog jutra dežurala po 2 oružnika i mjesto je, po pisanju *Pozora*, bio “tako rekuć u obsadnom stanju”.⁷⁷

⁷¹ Marijan Derenčin (Rijeka, 1836. – Zagreb, 1908.), književnik, pravnik i političar. Diplomirao i doktorirao pravo u Beču, godine 1865. izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru. Od 1876. do 1883. godine predstojnik vladinog odjela za pravosuđe. Godine 1883. istupa iz Narodne stranke i pristupa Neodvisnoj narodnoj stranci. Boris Senker, “Marijan Derenčin”, HBL, sv. 3 (Zagreb, 1993), 305-307. Kao član Neodvisne narodne stranke se 1884. godine kandidirao u vanjskom đakovačkom izbornom kotaru i bio poražen. Horvat, *Slavonija*, 49-50.

⁷² J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo, 5. X. 1884., KRS, III, 145.

⁷³ J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo, 10. X. 1884., KRS, III, 146.

⁷⁴ “Izbornog gibanje”, *Pozor*, br. 207, Zagreb, 9. IX. 1884., 2.

⁷⁵ Mirko Hrvat se kandidirao u izbornom kotaru Sotin i ondje bio poražen od prof. Tadije Smičiklase, kandidata Neodvisne narodne stranke. Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 258.

⁷⁶ “Zur Wahlbewegung”, *Die Drauf*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.

⁷⁷ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

Izbor

Izbor narodnog zastupnika se, prema Cuvajevoj odredbi, imao održati u zgradi podžupanije a ne u “varoškoj kući”,⁷⁸ i već u toj odluci su neodvišnjaci prepoznavali podžupanovu namjeru da kontrolira tijek izbora. Već u zoru na dan izbora, 17. rujna, izbornici obojice kandidata su se, prema ranijem dogovoru, počeli okupljati i bilo je jasno da će izborni čin proteći u velikoj neizvjesnosti i napetosti. Prvi su na biralište, “pod Vojnovićevim stijegom”, došli neodvišnjaci, a prema *Pozoru* bilo ih je 104, i očekivali su da će pristići još 10 njihovih pristalica”.⁷⁹ Pred biralište su, naravno, došli i svećenici, ali i biskup Strossmayer, koji nikad prije nije glasao. I taj podatak svjedoči o neizvjesnosti izbora.

Sudarevićevi izbornici su se okupljali pred načelnikovom kućom, gdje im je nuđen “zajutrak i zalogajak”, a po okupljanju su u povorci, praćeni glazbom vatrogasnog društva, krenuli prema biralištu. Povorka je, uz klicanja pristaša i provokacije protivnika, prošla Školskom ulicom⁸⁰ preko Zrinskog trga⁸¹ i zatim se duž Kasarničke⁸² ulice uputila prema zgradi podžupanije.⁸³ Na čelu povorke su bili sudbeni kotarski pristav Tatomirović i perovođa Kršnjavi, a odmah po susretu dvaju strana izbile su napetosti i Cuvaj je morao smirivati strasti.⁸⁴ Od tog trenutka pa do svršetka izbora odnosi među suprotstavljenim stranama su bili uzavreli, praćeni stalnim dobacivanjima, provokacijama i vrijeđanjima, a fizičko razračunavanje su sprječavali oružnici koje je Cuvaj postavio na biralište. “Bajonete žandarske” su razdvojile stranke tako da jedna drugoj nije mogla ni prići.⁸⁵

Izbor je trebao početi u devet sati, ali je Cuvaj, zbog kašnjenja Sudarevićevih glasača, početak oglasio pola sata kasnije. Tom prigodom je objasnio kako je oružništvo postavio isključivo radi održavanja reda, ali nije znao odgovoriti na pitanje oporbenjaka po kojem je to paragrafu učinio.⁸⁶

Na čelu izbornog odbora je, kako je i najavio, stajao Slavko Cuvaj, a i druga je dva člana sâm postavio pa tako oporba nije imala predstavnika u odboru. Ti članovi su bili Mirko Hrvat i Mijo Geiger,⁸⁷ Nijemac, koji, prema

⁷⁸ “Varoškom kućom” su Đakovčani zvali zgradu općinskog poglavarstva.

⁷⁹ “Djakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁸⁰ Danas Ulica kralja Tomislava.

⁸¹ Početak današnje Ulice bana Jelačića.

⁸² Danas Ulica bana Jelačića.

⁸³ “Iz Djakovštine”, *Sriemski Hrvat*, br. 74, Vukovar, 1. X. 1884., 2.; “Izbori za sabor”, *NN*, br. 222, Zagreb, 25. IX. 1884., 2.

⁸⁴ “Iz Djakovštine”, *Sriemski Hrvat*, br. 74, Vukovar, 1. X. 1884., 2.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ “Djakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁸⁷ Mihael (Mijo) Geiger (Đakovo, 1845. – Đakovo, 1894.), ratar i zemljoposjednik.

kasnijim pritužbama oporbe, nije znao hrvatski ni čitati ni pisati.⁸⁸ Službeni zapisnik je vodio županijski pisar Martin Mraz, a glasove su bilježili i Milko Cepelić te Ivan Becić, kontrolori postavljeni od strane oporbe.⁸⁹

Prema paragrafu 46. *Zakona ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* od 15. srpnja 1881. godine, glasanje je bilo javno, a izvršavalo se tako da su izbornici bili prozivani abecednim redom s izborne liste, s tim da su se prije zaključenja izbora još jednom imala pročitati imena onih izbornika koji prigodom prvog čitanja liste nisu bili prisutni.⁹⁰ Tek što se je počelo s prozivanjem izbornika i glasanjem, došlo je do novog neugodnog incidenta. Dan je bio iznimno topao, i biskup Strossmayer je s naslovnim biskupom risanskim Gašparom Radićem⁹¹ i kanonikom Jurjem Tordincem⁹² stupio u zgradu podžupanije, kratko pozdravio članove izbornog odbora, a zatim sjeo neposredno uz njihov stol. Ubrzo je reagirao Mirko Hrvat, vjerojatno u strahu da bi prisutnost trojice visokih crkvenih dostojanstvenika, a naročito Strossmayerova, mogla utjecati na izbornike. On je, nakon dogovora s predsjednikom odbora Cuvajem, zatražio od Strossmayera, Radića i Tordinca da se pridruže ostalim izbornicima i vani čekaju dok ne budu prozvana njihova imena. Obrazložio je zahtjev rekavši da je protivno zakonu da oni borave u blizini stola i da su pritom svi izbornici jednaki. Strossmayer, gotovo devedesetgodišnji Radić i Tordinac su ustali i uputili se prema ostalim Vojnovićevim izbornicima. Ovi su bili ogorčeni, klicali su Strossmayeru i žestoko protestirali protiv Hrvatova postupka. Vikali su Strossmayeru da će ga držati na rukama i zastavom štititi od sunca, a na to se je Cuvaj ponudio donijeti stolice, što je i učinio.⁹³

Obje strane su mogle pratiti omjer glasova koje su dobivali Sudarević i Vojnović, i kako je izbor odmicao, a nijedan kandidat nije ostvarivao značajniju prednost, započela je grozničava potraga za izbornicima koji se nisu pojavili na biralištu. *Die Drau* je kasnije pisala da su tom prigodom stradali

⁸⁸ Horvat, *Slavonija*, 51.

⁸⁹ Isto; "Djakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁹⁰ "Zakon od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", *Narodne novine*, br. 165, Zagreb, 21. VII. 1881., 2.

⁹¹ Gašpar Radić (Vukovar, 1796. – Đakovo, 1885.) Zaređen 1819. a za kanonika-arhiđakona imenovan 1860. godine. Bio je odlikovan čašću naslovnog biskupa risanskoga i velikog prepozita. Obnašao i službu generalnog vikara. Srakić, "Stolni kaptol bosanski ili đakovački i srijemski u Đakovu", 276.

⁹² Juraj Tordinac (Đakovo, 1813. – Đakovo, 1893.). Zaređen za svećenika 1836. godine, kanonikom imenovan 1865. godine. Od 1865. do 1872. godine bio rektor sjemeništa u Đakovu. Aktivni sudionik ilirskog pokreta, istaknuo se i kao pjesnik. Isto, 277-278.

⁹³ Usp. "Local und Provinzial Nachrichten", *Die Drau*, br. 77, Osijek, 25. IX. 1884., 2.; "Sa izbora u Đakovu koncem rujna", *Srijemski Hrvat*, br. 79, Vukovar, 1. X. 1884., 2.; "Djakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

čak i biskupijski konji kojima se išlo po Vojnovičeve izbornike,⁹⁴ a slične optužbe je i *Pozor* uputio na račun Slavka Cuvaja.⁹⁵

Dok su još u tijeku bili pokušaji neodvišnjaka da na biralište dovedu još ponekog izbornika, podžupan Cuvaj je prijevremeno zatvorio biralište. Bilo je oko 11 sati i 30 minuta i prosvjedi neodvišnjačkih kontrolora nisu dali nikakvih rezultata.⁹⁶ Cuvaj im je, navodno, samo lakonski odgovorio: "Ja sam dovršio, na mojoj uri je sad dvanaest; a vi si vaše ure uredite".⁹⁷ Ovu Cuvajevu odluku je dopisnik *Narodnih novina* pokušao kasnije u javnosti zaniijekati gotovo nevjerojatnom tvrdnjom: oporbenjaci "poskidaše na stolnoj crkvi kazala uprav sa one strane sata, koja je obrnuta prama kr. podžupaniji, gdje se je izbor obavljao, dočim su kazala na ostalih stranah tornjevah netaknuta ostala, a to samo za to, da se izbor preko opredieljena vremena zategne, dok se svi vjernici ne sakupe"!⁹⁸

Cuvaj je ostao odlučan i odredio prebrojavanje glasova koje se imalo obaviti u uredskim prostorijama podžupanije. Bio je, naime, u tom trenutku uvjeren da Sudarević ima dva glasa više. Brojenju glasova su nazočili i kontrolori neodvišnjaka, Cepelić i Becić, te su oni ubrzo ukazali na spornost glasa Ivana Knöbla. Pisar Martin Mraz je Knöbllov glas zapisao Sudareviću a Cepelić i Becić su ga upisali Vojnoviću. Cepelić je inzistirao da se prebrojavanje prekine, da se dovede Ivana Knöbla i da ga se pod zakletvom ispita, ali Cuvaj je odbijao tu mogućnost govoreći da će se spornost Knöblova glasa ispitati kad završi prebrojavanje glasova. Mraz je govorio kako su na izboru bila dva Knöbla, i da su oba glasala za Sudarevića, a da je Ivan Knöbl čak bio i na doručku kod Sudarevića prije izbora. Cepelić je to demantirao tvrdeći da su na izboru bila tri Knöbla i da su dvojica glasala za Sudarevića, a treći, Ivan Knöbl, za Vojnovića. Također je govorio kako taj Knöbl nije bio na doručku kod Sudarevića i da se to može i pred sudom utvrditi. Kad su glasovi prebrojani, ispostavilo se da je za Sudarevića, uključujući i glas Ivana Knöbla, glasalo 108, a za Vojnovića 107 izbornika. Budući da je u pitanju bio samo jedan glas, oporbenjaci nisu prestajali s prosvjedima, osporavali su ispravnost Mrazovog zapisnika i dovikivali su Cuvaju da se služi prevarama.⁹⁹ Na to im je ovaj, navodno, rekao: "Ma da se nebo i zemlja ruši, Sudarević je izabran, jer je za mene samo ovo autentično, što je bilježnik zapisao, a ne što su oni".¹⁰⁰

⁹⁴ "Local und Provinzial Nachrichten", *Die Drau*, br. 77, Osijek, 25. IX. 1884., 2.

⁹⁵ "Djakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

⁹⁶ Isto; usp. Horvat, *Slavonija*, 51.

⁹⁷ "Poslije boja", *Pozor*, br. 217, Zagreb, 20. IX. 1884., 2.

⁹⁸ "Izbori za sabor", *Narodne novine*, br. 222, Zagreb, 25. IX. 1884., 2.

⁹⁹ "Djakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

¹⁰⁰ "Sa izbora u Djakovu koncem rujna", *Sriemski Hrvat*, br. 79, Vukovar, 1. X. 1884., 2.

Dok su trajala još sva sporenja oko zapisnika, u uredsku su sobu stupila još tri izbornika: Šimun Đurašić, Franjo Jakševac i Josip Leović. Oni su tražili da im se dopusti glasati, budući da je bilo još 15 minuta do podneva. Podžupan je rekao: “marim ja za to, ja sam izbor zaključio”; a nakon povika neodvišnjaka da krši zakon, dodao je: “ma da sam i prekršio zakon, čega ne priznajem, ja sam zaključio izbor i proglašujem Sudarevića za izabranog zastupnika”. Da bi potvrdio koliko ozbiljno misli, naložio je oružnicima da “očiste” sobu, tj. da rastjeraju sve prisutne, a oporbenjacima je nakon toga preostalo samo da izjave kako ulažu prosvjed i napuste biralište.¹⁰¹

Verifikacija Sudarevićevog mandata

Đakovački su neodvišnjaci 24. rujna doista uputili prosvjed Saboru i u njemu su naveli sve nepravilnosti i nasilja koja su pratila izbor. U prosvjedu su tvrdili da su ratari Mato Baličević i Roko Carević, opančar Nikola Kuburić, čičmar Nikola Sarčević, kovači Ivan Sarčević i Luka Mandić, lončar Mato Tomić i još neki bili od strane Sudarevićevih korteša “noć pred sam izbor i u jutro na dan izbora podmićeni novcem”, a da je novac nujen i Stjepanu Teisteru (5 forinti) te Mati Ratinčeviću (30 forinti), ali da su ovi ipak glasali za Vojnovića.

Posebna je pažnja u prosvjedu pridana ranijem zatvaranju birališta te spornom glasu Ivana Knöbla, pa je tako prosvjedu priložena i izjava dotičnog, u kojoj pred tri svjedoka potvrđuje da je glasao za Vojnovića, a ne za Sudarevića. Prosvjed je sastavio odvjetnik Đuro Kovačević, a potpisali su ga još Juraj Tordinac, Gabro Babić, Juraj Streit, Gašpar Radić, Anđelko Voršak, Josip Kuhner, Antun Brašnić, Matija Pavić, Milko Cepelić, Mijo Senc, Stjepan Kelek, Mato Strac, Ivan Laudenberg, Josip Rieger, Miroslav Weiss i drugi, ukupno 62 izbornika. U prosvjedu je zatraženo da Sabor Sudarevićev izbor proglasi spornim i da u Đakovo pošalje svoje povjerenstvo koje bi istražilo tijek izbora.¹⁰²

Unatoč svim nezakonitostima i nepravilnostima koje su onemogućile izbor njihovog kandidata, a koje su naveli u prosvjedu, đakovački oporbenjaci nisu imali iluzija da bi njihov prosvjed mogao uspjeti i izglednijom su držali mogućnost da Cuvaj bude odlikovan.¹⁰³

Zasjedanje novog Sabora je započelo svečanim otvaranjem 30. rujna 1884. godine, i među prvim zadatcima su bile verifikacije mandata. Na 2. sjednici, 1. listopada, zastupnici su podijeljeni u pet verifikacijskih odsjeka.¹⁰⁴ Istog su se dana odsjeci konstituirali i izabrali svoje predsjednike i izv-

¹⁰¹ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

¹⁰² Horvat, *Slavonija*, 49.-51.

¹⁰³ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 3.

¹⁰⁴ Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 265.

jestitelje, da bi sutradan, 2. listopada, razmatrali vjerodajnice.¹⁰⁵ O prosvjedu đakovačkih izbornika protiv izbora Huga Sudarevića je odlučivao III. verifikacijski odsjek, a u njegovom su sastavu nadmoćno dominirali zastupnici Narodne stranke.¹⁰⁶ Stjecajem okolnosti je prigodom konstituiranja ovog odsjeka za predsjednika određen upravo Mirko Hrvat, a izvjestitelj je bio Miloš Zec, također iz Narodne stranke.¹⁰⁷ Svi odsjeci su posao verifikacije i dovršili 2. listopada, a III. odsjek je odbacio sva tri prosvjeda koja je razmatrao, pa tako, što se je i očekivalo, i prosvjed protiv izbora Sudarevića.¹⁰⁸ Usprkos tome, čak su i *Narodne novine* prosvjed đakovačkih izbornika ocijenile kao “jedan od najobsežnijih i najvještije sastavljenih”. Dakako, oko odluke III. odsjeka ipak ni najmanje nisu dvojile, ponajprije zbog kontradiktornosti u očitovanjima Ivana Knöbla, koji “dopušta mogućnost da je mjesto Vojnovićeva izrekao ime Sudarevićevo”.¹⁰⁹

Nakon još jednog razočaranja *Sriemski Hrvat* je kritizirao postupak verifikacije izbora u Saboru, ocjenjujući ga “najprimitivnijim”, ponajviše iz razloga što su odsjeci, pretvoreni u “neku vrst porote”, neprizivno proglašavali izbore prijepornim ili neprijepornim.¹¹⁰ Međutim, ne smije se propustiti primijetiti da Vojnovićevi izbornici ipak za rezultat izbora nisu krivili isključivo protivničku stranu, već je na jednom mjestu đakovački dopisnik *Pozora* priznao da Vojnovićev poraz zbog neorganiziranosti pada na sramotu đakovačke oporbe.¹¹¹

Krajem listopada je u saborskoj debati sudjelovao i ban Khuen-Héderváry, te u vezi brojnih prigovora na miješanje Vlade u zadnje izbore rekao: “Kod izbora razvijale su stranke, protivne sadašnjem sustavu, silnu agitaciju. I vlada nije mogla u interesu mira i poretka skrštenih ruku stajati... U borbi između stranke one, koja brani zakonito stanovište, i stranaka, koje vojuju proti zakonitom stanju u zemlji, jasno je označeno mjesto činovništva, a to je isto mjesto ono po dužnosti svojoj zauzelo”.¹¹² Time je ban dao “legitimitet” svim činovničkim pritiscima i nasiljima koja su pratila izbore u Hrvatskoj, a dijelom još jednom najavio kakav je sustav vladavine odlučio izgraditi.

¹⁰⁵ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

¹⁰⁶ Sastav ovog odsjeka vidi u: “Iz sabora”, *Sloboda*, br. 223, Zagreb, 1. X. 1884., 3.

¹⁰⁷ “Verifikacionalni odsjeci”, *NN*, br. 228, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

¹⁰⁸ “Iz verifikacionalnih odsjekah”, *Sloboda*, br. 226, Zagreb, 4. X. 1884., 3.

¹⁰⁹ “Verifikacionalni odsjeci”, *NN*, br. 228, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

¹¹⁰ “Ovjerovljenje saborskih zastupnika”, *Sriemski Hrvat*, br. 81, Vukovar, 8. X. 1884., 1.

¹¹¹ “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 3.

¹¹² Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 277. Za svoga je banovanja Khuen često u Saboru na sličan način i sam izravno reagirao na istupe opozicijskih zastupnika ili na vješt način opravdavao svoje poteze, pa je doista bio prvi ban “vođa” većine. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 415.

I dok su đakovački vladinovci slavili “sviestno djakovačko gradjanstvo” i izbor “toli uglednog i poštovanog”¹¹³ muža, u redovima poraženih je prevladavalo razočaranje i rezigniranost. Kosta Vojnović je zapisao: “Vidjevši rascjepkanost malo ne neizlječivu stranaka i osujećeno svako moje nastojanje za slogu raznih frakcija opozicije u oči pogibli,¹¹⁴ koja je prijetila samostalnosti Hrvatske, dao sam se samo za nevolju opet kandidirati u Đakovu, da mi se ne bi predbacilo, da sam ostavio na cjedilu svoj izborni kotar, i da ne bih pravio neprilika ljubljename svome ocu i biskupu. Bio sam u Dubrovniku, te sam uživao zemaljski raj u čarobnom Gružu, kad mi dođe vijest, da sam na izbornom polju propao za jedan glas, samovoljno oduzet meni, a upisan na korist vladinog kandidata po povjerenstvu. Zahvalio sam i zahvaljujem božjoj Providnosti na tom lijepom daru”.¹¹⁵ Sličnog je tona i pismo koje je Vojnović pisao biskupu: “Moj premili Preuzvišeni! Kad sam obaznao, da sam propao na biralištu u Djakovu (što me, ispovjedam, nije iznenadilo, jer su mi lani u Djakovu sjemeništni profesori kad su me posjetili unapried moj pad proricali) moja supruga i ja pomislismo prije svega na vašu bol, i na onu dobroga našega Cepelića. Ovo nas je tištilo, i tišti. U ostalome, nazrievam, moj Preuzvišeni, u onomu glasu varkom meni oduzetu kod izbora, po komu sam propao kod izbora, vidljivi znak milosrdja božijega napramu meni, kojemu sam se mirno i zadovoljno pokorio...”¹¹⁶

Još više nemoći i razočaranja nalazimo u pismu koje je Franjo Rački, dan po povratku iz Rusije, pisao Strossmayeru: “Žao mi je što je Kosta, prem samo uslijed nepodopština, propao. Ogavne su okolnosti, uz koje je izbor u Đakovu obavljen; znakovi najveće depravacije i skrajnje nezahvalnosti itd. Znam, da Vas je sve to ražalostilo, ali ne koristi ništa. To pokazuje, da nam društvo, osobito inteligencija, boluje. Treba smišljati način, kako da se ova rana izliječi. Politički sustavi jesu od danas do sutra, ali bolest moralna može opasniija biti”.¹¹⁷

Po naravi nagao i žustar, biskup je u pismu odgovarao: “Na nijednom ipak ovdje mjestu ne bi resursirali, da nisu brutalnim načinom upravo zakon kršili. Kod Koste Vojnovića učinili su to latrocinialnim upravo načinom. Vidi se iz svega, da je divlji nerast Hrvat i Cuvaj iste naravi čovjek, da su ponijeli iz Zagreba pozitivni nalog, da makar najskrajnijom nepravdom i bezobzir-

¹¹³ “Izbori za sabor”, *NN*, br. 222, Zagreb, 25. IX. 1884., 2.

¹¹⁴ Upravo je Vojnović krajem 1883. godine u ime Neodvisne narodne stranke a u smislu prijedloga F. Račkog – izraženog u novom programu neodvišnjaka – pregovarao o sporazumu sa Strankom prava. U jednom su trenutku pregovori, u kojima su sudjelovali i Fran Folnegović te David Starčević, pobudili u Vojnovića “najtvrde nade” u uspjeh sporazuma. Gross, *Izvorno pravaštvo*, 430.-431.

¹¹⁵ Šišić, “Dr. Konstantin knez Vojnović Užički”, 91.

¹¹⁶ K. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Gruž, 26. IX. 1884., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ostavština J. J. Strossmayera, XI-A/Voj. Ko. 133.

¹¹⁷ F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 3. X. 1884., *KRS*, III, 144.; usp. Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 259.

nim kršenjem zakona izbor Vojnovićev osujete. To je – mislili su – udarac i za me. Lude!”¹¹⁸

Desetak dana kasnije Rački je ponovno tješio prijatelja: “Vidi se, da je neuspjeh izbora đakovačkoga, silom i prevarom izveden, na Vas takav utisak učinio, da sve vidite u crnom. Ako i nije onako, kako bi trebalo da bude i kako bi moglo biti, nije opet tako opako. Kada su protivnici laćali se onakvih sredstava, tim su posvjedočili, da nemaju u zemlji čvrsta temelja”.¹¹⁹

Zaključak

Kosta Vojnović je u dva saborska saziva bio đakovački zastupnik, ali izbor 1884. godine su više nego prethodna dva obilježile raznovrsne neregularnosti uslijed čega je Neodvisna narodna stranka u Saboru izgubila jednog od svojih prvaka i najistaknutijih zastupnika.

Podžupan, načelnik i velik dio činovništva su iskoristili moć koju im je položaj pružao kako bi utjecali na ishod izbora, ali i đakovački oporbenjaci nesumnjivo snose dio odgovornosti za ishod izbora. Objašnjenje Vojnovićevog pada se krije u brojnim pojedinostima đakovačkog političkog, društvenog, kulturnog i gospodarskog života, a nesumnjivo dijelom i u prilično heterogenom sastavu stanovništva. Očigledan je, naime, sukob podžupanijskog i općinskog činovništva s jedne strane, te svećenstva i biskupijskog vlastelinstva s druge strane. Pri tome je, po svemu sudeći, prvoj strani u velikoj mjeri uspjelo iskoristiti prisutno stanovito nezadovoljstvo vlastelinskom upravom, usmjeriti ga prema Vojnoviću i biskupu Strossmayeru, a Vojnovića predstaviti kao isključivo “popovskog”, odnosno Strossmayerovog kandidata. Osim toga, na pobjedu đakovačkog načelnika Sudarevića na ovom je izboru utjecaja imalo i to što su ga njegovi agitatori isticali kao “domaćeg sina”, odnosno možemo zaključiti da su programi stranka našli vrlo malo odraza u predizbornoj kampanji.

Neodvisna narodna stranka je i u cjelini gledano doživjela pad na izborima 1884. godine. Međutim, izniman uspon je ostvarila Stranka prava s 24 osvojena mandata pa je tako oporba skupno ostvarila znatan uspjeh. Đakovački izbor narodnog zastupnika 1884. godine je nagovijestio u kakvim će se okolnostima odigravati sljedeći izbori u Đakovu i Hrvatskoj uopće za Khuenovog banovanja. Khuen je, suočen s relativnim uspjehom oporbe na izborima 1884. godine, odlučio upravo izgradnjom izbornog sustava i provedbom izbora osigurati “čvrst temelj” svojoj vladavini.

¹¹⁸ J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo, 5. X. 1884., *KRS*, III, 144.; usp. Perić, *Hrvatski državni sabor*, II, 259.

¹¹⁹ F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb, 15. X. 1884., *KRS*, III, 146.

Summary

ELECTING PEOPLE'S REPRESENTATIVE IN ĐAKOVO 1884

Kosta Vojnović had two terms of office as the representative of Đakovo in the Parliament. However, more than the previous two elections, the election in 1884 was marked by various irregularities, which was why the Independent People's Party lost one of its leading men and prominent representatives.

Deputy-prefect, district heads and a great number of civil servants abused the power they had been granted by their position and tampered with the election results; however, the opposition from Đakovo undoubtedly bore responsibility for the election results. The explanation for Vojnović's fall can be found not only in many details from the political, social, cultural and economic life of Đakovo but also in a rather heterogeneous structure of the population. A conflict between deputy prefect's and municipal servants on one hand and the clergy and lords of the bishop's estate on the other is obvious. The first group succeeded, as it seemed, in making use of a certain contemporary dissatisfaction of the people with the manorial management, directing it at Vojnović and bishop Strossmayer and portraying Vojnović as a candidate representing clergymen exclusively, that is, bishop Strossmayer. Besides, the fact that Đakovo district head Sudarević won that election can partly be ascribed to his campaigners who gave him prominence and considered him their native son. In fact, it can be assumed that the programmes of the political parties had only insignificant manifestation during the election campaign.

In 1884 Independent People's Party lost election entirely. On the other hand, the Party of Rights achieved considerable success with 24 mandates and therefore the overall success of the opposition was noteworthy. The Đakovo election of the people's representative in 1884 made it apparent in which circumstances the following elections in Đakovo and Croatia under the government of Khuen would take place. Having been faced with relative success of the opposition in the elections of 1884 Khuen decided to secure strong foundations of his rule by establishing electoral system and holding elections.

(Prijevod sažetka: Romana Čačija)

Key words: Đakovo, Đakovo district, Croatian Parliament (Sabor), elections, Independent People's Party (Neodvisna narodna stranka), Party of Rights (Stranka prava), ban Khuen-Héderváry.